

ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
Արխիվի եւ թանգարանների տնօրեն

**ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՏՈ
ԱՅՐ ԱԹՈՂ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԵՒ ՎԱՏԻԿԱՆԻ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1945–1954 ԹԹ.)**

Սկիզբը՝ թիվ ԺԲ. 2025 ք., Ա. 2026 ք.

1947 թ. դեկտեմբերի 9-ին կարդինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղաջանյանը, իր ընտրության եւ գահակալության տասնամյա տարեդարձի առիթով, հրապարակում է «Հովուական թուղթ»։ Երկարաշունչ թղթով նա նպատակահարմար է գտնում «բանալ... սիրտը» եւ «հասցնել ամէնուրեք... հովուական ձայնը»՝ ցանկանալով «հպանցիկ ակնարկով մը պատկերացնել անցած շրջանը, եւ ապա զգուշացնել խաւարէն, զոր «մարդք անպիտանք ի հաւատս» (Բ. Տիմ. Գ. 8) թանձր մշուշի նման կը կուտակեն ողջամիտ քրիստոնէական սկզբունքներուն դէմ, եւ ի վերջոյ քաջալերել եւ յորդորել բոլորը՝ հաւատարիմ մնալու Ս. Եկեղեցոյ, ընթանալու արժանապէս սուրբ կոչման մէջ, որուն կանչուած ենք (Եփես. Գ. 1) երկնային ձրի պարգեւով»¹։

Այդուհանդերձ՝ Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու հոգեւոր դասին եւ հավատացյալներին ուղղված «Հովուական թուղթը» սոսկ հովվական-եկեղեցական հորդորներ եւ հոգեխնամ պատգամներ չէր բովանդակում։ «Հովուական թուղթ»-ի մի զգալի մասը հետեւյալ խորագրերով՝ «Հակակաթողիկէ պայքար», «Ներգաղթի նկատմամբ», «Ներգաղթի յուսախաբութիւնները», «Պատասխան՝ կարգ մը առարկութիւններու», «Հայ կաթողիկէները՝ հալածուած», «Կապը Ս. Աթոռին հետ», «Ս. Աթոռը եւ Սովետական երկիրները», «Կաթողիկէ Եկեղեցին եւ ազգասիրութիւնը», «Ազգային Եկեղեցին» ու Հայութիւնը», «Հայ կաթողիկէներու նպաստը», նվիրված էր Վատիկան–ԽՍՀՄ հարաբերություններին, Վատիկանի հանդեպ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի որդեգրած դիրքորոշմանը, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ

¹ «Ձայն հովուական», էջ 23։

Եկեղեցու քննադատությանը, հարանվանական խնդիրներին, հայրենադարձությանը, Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու շատագովությանը:

Վերոնշյալ խորագրերի ներքո շարադրված մտքերը, արդարեւ, լոկ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու պետի տեսակետներն ու վերաբերմունքը չէին արտահայտում, այլ, առավելաբար, Վատիկանի բարձրաստիճան պաշտոնյայի, որը լիովին կրում էր Վատիկանի՝ այլեւս որպէս պետության, քաղաքական կողմնորոշումն ու դիրքորոշումը եւ գործում էր ըստ այդմ: Ուստի «Հովուական թուղթ»-ի միջոցով, թեեւ անուղղակի, սակայն որոշապէս հնչում էր Հռոմի պապի եւ Վատիկանի ձայնը: Չայն, որն այդ պատմական ժամանակամիջոցում երբեք ի նպաստ չէր Հայաստանի եւ Հայաստանյայց Եկեղեցու: Թեեւ կարգինալ Աղաջանյանն արդարացիորեն վերստին մատնանշում էր խորհրդային պետության կրոնական կյանքի հետ կապված որոշ խնդիրներ, այդուհանդերձ, նա արդարամիտ չէր Հայաստանյայց Եկեղեցու ի մասնավորի Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հանդէպ. «...Էջմիածին գումարուած Ազգային ժողովին մէջ, որուն ներկայ եղաւ պաշտօնապէս եւ խօսեցաւ Մոսկուայի կողմէ օտարազգի եւ ոչ իսկ քրիստոնեայ անձնաւորութիւն մը, (ո՛ր կը մնայ այնքան տարփողուած անկախութիւնը «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ») պարսաւագիր մը պարտադրուեցաւ պատուիրակներուն Հռոմայ Ս. Աթոռին դէմ, ինչպէս արդէն տեղի ունեցած էր ամիսներ առաջ Ռուս Պատրիարքին ընտրութեան առթիւ՝ Մոսկուա:

Յայտնի էր թէ Սովետական Իշխանութիւնը աւելի քան երբեք իր բոլոր գործակալներով պատերազմ հրատարակած էր Կաթողիկե Եկեղեցւոյ եւ անոր Աստուածային Կեդրոնին՝ Հռոմայ Ս. Աթոռին դէմ: Այդ պայքարը մղելու համար ամէն միջոց լաւ էր: Ու ահա համայնավար վարիչները, պահելով հանդերձ իրենց խոր արհամարհանքն ու անարգանքը կրօնքի հանդէպ, պահելով հանդերձ կրօնքի հետ անհաշտ տեսական դրութիւնները նիւթապաշտական՝ մերժող հոգիի եւ Աստուծոյ՝ գործի լծեցին Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցին...:

Այս գործին պիտի լծուէր անտարակոյս Էջմիածին, որուն ձուլման խնդիրը Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ հետ օրակարգի հարց է՝ ծրագրուած համօրթոտոքս ժողովին կողմէ, որ տեղի պիտի ունենար Մոսկուա այս տարի...:

Հասկանալի էր, որ հակա-կաթողիկե պայքարի լծուէր Էջմիածին, իբր հյու կամակատար վերին հրամաններու, որոնց դէմ հետեւելու ո՛չ կամքը, ո՛չ արիւթիւնը՝ կարելի է հոն փնտռել: Ինչո՞ւ սակայն այդ պայքարը փո-

խաղրել արտասահմանի հայութեան մէջ, որ խաղաղ ու համերաշխ կ'ապրէր իր գանազան, առաւել կամ նուազ ծաղկեալ, գաղութներուն մէջ, կողք կողքի կաթողիկէ կամ գոնէ կաթողիկէութիւնը յարգող եւ գնահատող ազգերու հետ, որոնցմէ շատերը դիւանագիտական յարաբերութիւններ իսկ կը մշակեն Ս. Աթոռին հետ»²:

Ի վերջո, կարդինալ Աղաջանյանն իր խորհրդածություններով, ցավոք, հանգում է այն սխալ եզրակացութեան, որ Հայաստանյայց Եկեղեցին «բարձի թողի ըրաւ վարդապետութիւն եւ դոգմ, որդեգրելով ինքնարդարացումի համար սկզբունք մը լայնախոհութեան...», այսինքն կարեւորութիւն չի տար այս կամ այն ճշմարտութեան»³: Հետեւաբար, ինչպէս վճռահատում է կարդինալը, «ո՞վ չ'ըմբռներ, թէ այդ ուրացում է ինքնին ճշմարտութեան իսկութեանը, հակառակ է աւետարանական եւ առաքելական պատգամներուն, իր դէմ կը գտնէ քրիստոնեայ դարերու եւ մեր իսկ Հայրերուն աւանդութիւնը եւ կեցուածքը...»⁴: Այս ամենից հետո կարդինալ Աղաջանյանը մեղադրանք է կարդում Հայաստանյայց Եկեղեցուն՝ ասելով. ««Ազգային Եկեղեցին» անտեսեց իր հօտին կրօնական քրիստոնէական դաստիարակութիւնը եւ անտարբեր գտնուեցաւ անհաւատութեան եւ անկրօնութեան ծաւալումին անոր մէջ: ...Այդ Եկեղեցին բնաւ չ'համարձակեցաւ ներշնչել իր ժողովրդեան՝ թէ արժէքներու դասաւորում մը կայ, այլ թոյլ տուաւ որ նուիրական սկզբունք դառնայ ասացուածքը՝ նախ ազգ եւ հայրենիք, ապա, եթէ պէտք ըլլայ, կրօնք ու եկեղեցի, ինչ որ համահաւասար է՝ թէ նախ արարածը՝ ապա Արարիչն ու Աստուած, նախ մարմինը՝ ապա հոգին, նախ ժամանակաւորն ու անցողականը՝ ապա յաւիտենականն ու յաւերժականը...: Այս մտայնութիւնը ինքնին ուրացումն է Քրիստոնէութեան եւ ոեւէ ճշմարիտ աստուածաշարժութեան: ...Յիրաւի տխուր է պատկերը եւ մարդ կը փորձուի ըսելու թէ ազգային եկեղեցին, հայրենիքէ ներս թէ դուրս, լծուած է հարազատ քրիստոնէութեան լոյսը մարելու Ազգին մէջ»⁵:

Եւ այս անիրավացի մեղադրականից հետո կարդինալ Աղաջանյանն իր հաշորդ՝ 1949 թ. մարտի 12-ի «Հովուական թուղթ»-ով, գրված Պիոս ԺԲ. Հոռմի պապի քահանայական ձեռնադրութեան 50-ամյակի եւ «Յորբերինական

² Նույն տեղում, էջ 28–29:

³ Նույն տեղում, էջ 45:

⁴ Նույն տեղում, էջ 45–46:

⁵ Նույն տեղում, էջ 46–47:

Սուրբ Տարիին» առիթներով, վերստին անդրադառնում է Հայաստանյայց Եկեղեցուն:

Հովվական թղթի՝ «Գլխաւորութիւնը Ս. Եկեղեցւոյ մէջ» խորագրի ներքո խոսելով Սբ. Պետրոս առաքյալի գլխավորութեան եւ վերջինիս՝ «արտաքին վարչութեան վերաբերմամբ» Քրիստոսի Սբ. Եկեղեցու տեսանելի գլուխը լինելու մասին՝ կարգինալ Աղաջանյանն ի մասնավորի բանաձեւում է. «Կամ ընդունելու է նուիրապետական աստուածային այդ կարգադրութիւնը, որ, ճշմարիտ հպատակութիւն ըլլալով հանդերձ, համահաւասար է ազատութեան, ըստ որում հպատակութիւն է Քրիստոսի. եւ կամ հրաժարելու է Քրիստոսի Եկեղեցին ըսուելէ, քանի որ կը ժխտուի անոր հիմնական եւ անփոփոխելի կառուցուածքը»⁶: Հետագա շարադրանքում մեկնաբանելով այս հավատամքը՝ կարգինալը վճռակա՛նորեն մակաբերում է, որ ճակատագրական է ու անխուսափելի, ավելին՝ «միանգամայն Աստուածային Նախախնամութեան կողմէ ազդարարութիւն – որ Քրիստոսէ հաստատուած եւ տիեզերական իրաւասութեամբ ճոխացուած Հոռմի Ս. Աթոռին դէմ հետողները իյնան աշխարհիկ Պետութիւններու իշխանութեան տակ՝ դիւրաւ գործիք դառնան քաղաքականութեան, ենթակայ՝ բոլոր ազգային եւ քաղաքական վերիվայրումներու, անկարողութեան մատնուին քարոզելու Ս. Աւետարանը հեղինակութեամբ եւ ամբողջութեամբ եւ վերածուին գրեթէ լոկ ծիսակատարութեանց պաշտօնէութեան»⁷: Եւ որպէս օրինակ մատնացուց են արվում «Արեւելքի Բաժանեալ Եկեղեցիները», այնուհետեւ, պատմական հակիրճ անդրադարձից հետո, կարգինալն անմիջապէս «հարձակվում» է խորհրդային պետութեան վրա՝ կշտամբական խոսքով հիշելով այնտեղի եկեղեցական պետերին. «Խորհող մարդկութիւնը ապշահար կը դիտէ «երկաթէ վարագոյր»էն անդին բաժանեալ Եկեղեցիներու – կ'ուզենք ըսել Եկեղեցական Պետերու, զի պարզ ժողովուրդը զո՛հ մըն է անգիտակ – կամակատար ենթարկումը եւ գործակցութիւնը բռնատիրական կառավարութիւններու, որոնք օրն ի բուն անաստուածութիւն կը քարոզեն եւ զայն կը պարտադրեն դպրոցներու եւ հրապարակային կեանքի բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ»⁸:

⁶ Նույն տեղում, էջ 87:

⁷ Նույն տեղում, էջ 88:

⁸ Նույն տեղում, էջ 89:

Եւ, բնականաբար, կարգինալ Աղաջանյանը մասնավորապէս արծարծում է հայ ժողովրդի Ազգային Եկեղեցու եւ «Հայ էջմիածնական» եկեղեցականութեան թեման: Կրկին անարգար մեղադրանք, հանդիմանութիւնն եւ դատապարտութիւնն, սակայն նա կարծում է, որ իր՝ «հայ եկեղեցականի մեր սիրտը, նուիրուած Քրիստոսի Աստուծոյ սիրոյն, վառ՝ սիրովը նահատակ Ազգիս, խոր տխրութեամբ համակուած է»⁹, իսկ իր խոհերն ու խոսքերը՝ սրտացավ են. «Ոչ ոք չտեսնէ «Ազգային Եկեղեցու» մասին սրտացաւ մեր խօսքերուն մէջ յանդիմանական շեշտ կամ մտադրութիւն: Այդ տխուր կացութիւնը անձերէ աւելի վերագրելի է «անկախութեան» դրութեան, որ ոչ սակաւ ձախորդութեանց պատճառ եղած է մեր ազգին թէ՛ կրօնական, թէ՛ քաղաքական մարզերու մէջ: ....Աւա՛ղ, «անկախութեան» շնորհիւ, Հայ Եկեղեցին տիեզերական շունչ եւ տեսլական ունենալու փոխարէն, մնաց, ինք իր մէջ ամփոփուած, Ասիոյ մէկ անկիւնը կորսուած եւ կոտորակուած համայնք մը»¹⁰:

Թե՛ վերոնշյալ թղթում եւ թե՛ 1950 թ. հունիսի 24-ի «Հովուական թուղթ»-ով (գրված Մխիթար Սեբաստացու, Աբրահամ Պետրոս Ա. Արծիվյանի ննջման 200-րդ տարելիցների եւ Զմմառի վանքի 200-ամյակի առիթներով) կարգինալ Աղաջանյանը հայ ազգային կյանքի եւ քաղաքական հիմնախնդիրների որպէս լուծում տեսնում եւ մատնանշում է մեկ ճանապարհ՝ դարձ դեպի Հռոմ-Վատիկան, կաթողիկոսում եւ հպատակութիւնն Հռոմի պապին, դարձ դեպի Արեւմուտք՝ «փարոս լոյսի եւ քաղաքակրթութեան, ուստի եւ ազատութեան»¹¹: Միանգամայն նույն դեղատոմսն է, ինչ դարերի հողովութում Հռոմեակաթողիկ Եկեղեցու կողմից, ի դեմս օտարազգի պապերի եւ նրանց բանագնացների, պարտադրվել է Հայոց Եկեղեցուն, հայ հոգեւորականութեանը, Հայոց պետութեանն ու ազգին. «Եզրափակելով սոյն մեր խորհրդածութիւնները,՝ գրում է կարգինալը,՝ հարկ կը զգանք աւելցնելու թէ որքան բաժանումի դրութիւնը տեւէ, Հայ Եկեղեցին պիտի չկարենայ վերադառնալ հոգեւոր կեանք եւ կենսունակութիւն: Տիեզերական Քրիստոնէութեան բունէն միայն կրնայ աղբերանալ կեանքի եւ կենսունակութեան աւիշը, եւ անոր միացած ճիւղերը միայն, փոթորիկներէ ետքն անգամ, կրկին դալար տերեւ կրնան արձակել եւ հոգեւոր պտուղներով

⁹ Նույն տեղում, էջ 90:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 91–92:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 125:

բեռնաւորուիլ: ....Դարձ՝ կաթողիկէ միութեան՝ յարումով եւ հպատակութեամբ Պետրոս Առաքելապետի Աթոռին: ....Այսօր մեր Ազգին վիճակը, նաեւ քաղաքականապէս յորձափ տարբեր պիտի ըլլար ի լաւագոյնս»¹²:

Վերոհիշյալ թղթերում, դրանց ողջ տրամաբանությամբ պայմանավորված, կարգինալ Աղաջանյանը պարզում է նաեւ իր տեսակետը, տեսլականը, ըստ որի՝ Վատիկանն անվարան համաձայնության եզր կգտնի խորհրդային պետության հետ, «ինչպէս գտած է հեթանոս, մահմետական, բողոքական Պետութիւններու հետ»¹³: Արդ, ո՞րն էր այդ տեսակետը, տեսլականը, միջոցը, որով հնարավոր պետք է լիներ վերջ դնելու երկբեւեռ աշխարհակարգի լուռ հակամարտությանը, որում Վատիկանն ուներ շատ կարեւոր գաղափարական մասնակցութիւն: Ըստ կարգինալի՝ այս էր՝ «Եթէ Սովետական իշխանութեանց կողմէ ի յայտ բերուի յօժարութիւն յարգելու էապէս Եկեղեցւոյ հիմնական իրաւունքը՝ ազատօրէն վարելու իր աստուածային առաքելութիւնը»¹⁴: Իսկ այս տողերի ներքո, ինքնին, այլ ձգտում էր անթեղված՝ Վատիկանի միեւնոյն միսիոներական գործունեութիւնը. «Քանզի մենք հետեւել ենք մեր նախնայց ուղուն եւ ջանասիրաբար աշխատել, որպեսզի նպաստենք Արեւելյան ժողովուրդներին՝ դեպի Կաթողիկ Եկեղեցի վերադառնալուն: Մենք պահպանել ենք նրանց կանոնական ծեսերը: Մենք խրախուսել ենք նրանց գործերի ուսումնասիրութիւնը: Մենք նրանց համար հոշակել ենք բարենպաստ օրենքներ: Մենք Հռոմեական կուրիայի Արեւելյան գործերով սուրբ խորհրդի հետ խորին հոգածութիւն ենք ցուցաբերել նրանց հետ մեր հարաբերութիւններում: Մենք Հայոց պատրիարքին շնորհել ենք Հռոմեական ծիրանին»,— գրում էր Պիոս ԺԲ. Հռոմի պապն իր “Sempiternus Rex Christus” («Քրիստոս՝ հավիտենական Թագավորը») կոնդակում¹⁵:

Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը 1948 թ. հունվարի 1-ի իր՝ «Ամանորյա ողջույնի եւ Հայրապետական հորդորի» կոնդակում¹⁶, անուղղակի անդրադառնում է կարգինալ Աղաջանյանի 1947 թ. դեկտեմբերի 9-ի Հովվական թղթին. «Ով բացահայտ, թե գաղտնի, դավեր է լարում Հայ Սփյուռքի Հայրենադարձի դեմ, նա կամա թե ակամա դուրս է մնում Հայ

¹² Նույն տեղում, էջ 127–128:

¹³ Նույն տեղում, էջ 43:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 42–43:

¹⁵ Թարգմանութիւն անգլերէնից, “L’Osservatore Romano”, 13. XI. 1951:

¹⁶ Տես «Էջմիածին» ամսագիր, 1948, հունվար–փետրվար, էջ 3–9:

Ժողովրդի ազգային-հոգեւոր միասնությունից: Ով թեթեւամտորեն թե չարակամորեն հակառակում է Հայ Հայրենադարձին, նա դառնում է զինակից Հայ Ժողովրդի դահիճ Քյազիմ Կարաբեքիրների, Վատիկանի կամակատար Աղաջանյանների եւ աշխարհակալ դավադիրների, որոնք փորձում են հայ տարագիրներից վարձկան զինախմբեր կազմակերպել եւ ստրկական աշխատանքի իրավազուրկ բանակներ նախապատրաստել»¹⁷:

Հիշյալ կոնդակի «Համաժողովրդական եղբայրություն եւ համահայկական համերաշխություն առանց դավանանքի խտրության» ենթագլխում Հայոց Հայրապետն անդրադառնալով «Ազգային Դատի ու ներգաղթի հաղթանակի համար» այլադավան հայորդիների անկեղծ պայքարին ու կատարած աշխատանքին՝ ի մասնավորի նշում է. «Սրտառուչ է նաեւ լատինադավան ազգայինների գործակցությունը համազգային խնդիրների արդարադատ լուծման համար, հակառակ նոցա կրոնական Պետերի դավադիր հորդորների: ...Անտոն Հասունների անփառունակ դափնին հայանուն նոր կարգինալին եւս հանգիստ չի տալիս եւ Հայ Դատի, Հայրենադարձի դեմ ծառանալով, նա կամենում է սիրաշահել Վատիկանի ռազմատենչ մենավորին եւ հաճոյանալ աշխարհիկ Մեծերին, որոնք ծրագրեր են մշակում թնդանոթային մսի եւ աշխատանքի գաղութային ստրկի վերածել իրավազուրկ տարաբնակ հայազուններին»¹⁸: Այդուհանդերձ՝ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Կաթողիկոսը համոզված է, որ պարզ հայ կաթոլիկ հավատացյալների՝ «լատինադավան հարազատների հոգում» եւս «մեծ է Հայրենիքի սերը, ազգահավաքման ու ազգասիրության զգացմունքը», ուստի «անհանդուրժող եւ ռազմամոլ Վատիկանի հայանուն գործակալներն անկարող են մարել կամ կորզել ազնիվ հայազունների հոգուց հայրենասիրության, ազգասիրության, եղբայրության նվիրական զգացմունքները»¹⁹: Հայոց Հայրապետը կոնդակի այս ենթագլխում եւս մի կարեւոր շեշտադրում է անում, որով եւս մեկ անգամ հուշակում է Հայոց Եկեղեցու օրմանյանական կատարյալ բնորոշումը²⁰. «Ազատախոհ, ազգային եւ ժողովրդական Հայ Եկե-

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 8:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 8:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 8–9:

²⁰ Տ. Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը, անդրադառնալով Հայոց Եկեղեցու ներողամտության հոգուն, գրում է. «Թողատու ներողամտութեան եւ լայնախոհ ազատամտութեան հոգին, որ Հայոց Եկեղեցու ընդունած դրութեան հիմնակէտը կը կազմէ, յաճախ իրեն դէմ ելած եւ իրեն վնասակար եղած է: ...Նա լաւ գիտէր թէ ինչ անախորժ եւ աղէտալի հետեւանքներ կրնային յառաջ գալ իւր թոյլատու ներողամտութեան սկզբունքներէն. այդ հետեւանքներուն

ղեցուն խորթ են կրոնական անհամբերատարությունն ու հալածանքը»²¹։ Հետեւաբար, Սուրբ Էջմիածինը համայն հայ ժողովրդի մեծագույն Սրբավայրն է, որտեղից էլ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ի խորոց սրտի ամանորյա Հայրական ողջունն ու Հայրապետական օրհնությունն է հղում նաեւ իր բոլոր այլադավան հայազն հարազատներին²²։

Կարգինալ Աղաջանյանի 1950 թ. հունիսի 24-ի Հովվական թղթին նախ եւ առաջ անդրադարձել են մեր Սուրբ Եկեղեցու նվիրապետական աթոռներից Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը եւ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքությունը՝ մնալով հավատարիմ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի որդեգրած եւ ուղենշած գծին։

Այսպես՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության «Հասկ» պաշտոնական ամսաթերթը 1950 թ. դեկտեմբերյան համարում ներկայացնում է «Պատասխան Կարգինալ Աղաճանեանի թուղթին» ընդարձակ խմբագրականը, որը հեղինակել է «Հասկ»-ի խմբագրապետ Սիմոն Սիմոնյանը՝ ստորագրելով Ս. Ս.²³։ Խմբագրականում նշվում է, որ կարգինալի «հերթական թուղթերը» ձգտում են արծարծել ժամանակավրեպ «կրօնական վէճեր», մինչդեռ «Հասկ»-ը տարիներ շարունակ խուսափել է վիճելուց՝ նախընտրելով լռել, այն հույսով, որ գիտակից լռությունը «պիտի բերէր դադար Հայ-Կաթողիկոսներու Հոգեւոր Պետին եւ անոնց մամուլին վիճայարոյց արտայայտութեանց»²⁴։ Սակայն ի զուր, քանի որ «Հայ-Կաթողիկոսներու Կարգինալը իր հերթական թուղթերով եւ անոնց մամուլը շարունակեցին վիճիլ, վէճ ստեղծել եւ յարձակիլ Հայ Եկեղեցիի վրայ»²⁵։ Խմբագրականի հեղինակը հատուկ շեշտում է՝ «անոնք նախայարձակ են, ...անոնց յարձակումը ծրագրուած է»²⁶։ Այնուհետեւ՝ առանձնացնելով կարգինալի խնդրո թղթի էական չորս կետ,

փորձառութիւնն ալ ունեցաւ, բայց հակառակ գիտակցութեան եւ փորձառութեան, սիրեց հաստատուն մնալ աստուածաբանական լայնախոհութեան եւ եկեղեցական ազատամտութեան սկզբունքներուն վրայ, զոր անխախտ եւ անփոփոխ պահեց, եւ պիտի պահէ ասկէ ետքն ալ» (տես Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, «Հայոց Եկեղեցին եւ իր պատմութիւնը, վարդապետութիւնը, վարչութիւնը, բարեկարգութիւնը, արարողութիւնը, գրականութիւնը, ու ներկայ կացութիւնը», Կոստանդնուպոլիս, 1913, էջ 144, 145)։

²¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1948, հունվար-փետրվար, էջ 9։

²² Տես նույն տեղում, էջ 9։

²³ Տես «Հասկ», թիւ 12, դեկտեմբեր, 1950, էջ 357–370։

²⁴ Նույն տեղում, էջ 358։

²⁵ Նույն տեղում, էջ 358։

²⁶ Նույն տեղում, էջ 358։

խմբագրականում ի մասնավորի նշվում է. «Կարդինալ Աղաճանեանի վերջին թուղթի այս յայտագիրը նպատակ ունի մէկ կողմէ – տեսականօրէն – խախտել Հայ Եկեղեցիի ուղղափառութիւնը եւ միւս կողմէ – գործնականօրէն – ձեռք բերել ազատութիւն Հայ Եկեղեցիի հաւատարիմ Հօտին մէջ մտնելու եւ որսալու»²⁷: Խմբագրականի հեղինակն իրավամբ նկատում է, որ կարդինալի հարաճուն եռանդը «հայ ժողովուրդի մէջ քարոզելու եւ զայն Հռոմի Աթոռին հետ միացնելու»՝ պայմանավորված է ազգային ներքին դժվարութիւններէ, իսկ հայազգի կարդինալը «ճարտարօրէն գիտէ օգտուիլ մեր ներքին պառակտումէն, ըլլալով մէկուն կամ միւսին հետ, ըստ յարմարութեան եւ ըստ բերման ժամանակի: Հայ Եկեղեցիի Հօտին թշնամիները գիտեն օգտագործել մեր տկարութիւնը, իրենց առատութեան միջոցներով»²⁸: Այդուհանդերձ՝ խմբագրապետ Ս. Սիմոնյանը հավատում է, որ կարդինալի ոտնձգութիւնները պետք է կանգ առնեն՝ հասնելով որոշ սահմանի, քանզի Հայաստանյայց Եկեղեցու գավակները, «ինչպիսի՛ հոսանքներու մէջ ալ գտնուին, վճռական վայրկեանին պիտի գիտնան միանալ եւ ի դերեւ հանել Կարդինալ Աղաճանեանի թաքուն ծրագիրը, որ գիտենք թէ լաւապէս պատրաստուած է եւ դրուած նիւթական ամուր հիմերու վրայ»²⁹:

Խմբագրականում նաեւ վստահութիւնն է հայտնվում, որ Հայաստանյայց Եկեղեցուց երբեւէ հեռացած ու բաժանված բոլոր հայորդիք «օր մը պիտի վերադառնան իրենց մայրենի Եկեղեցիին գիրկը, ուր պիտի վայելեն Քրիստոսի հայադրոշմ երանութեան հետ նաեւ խիղճի անդորրութիւն, որուն պակասը զիրենք այժմ կը գալարէ աղիողորմ»³⁰: Վերջապէս արձանագրվում է, որ Հայոց Եկեղեցին՝ իր ողջ հոգեւոր եւ աշխարհական դասերով, սիրում ու հարգում է «քրիստոնեայ բոլոր Եկեղեցիները. մեր «տկարութիւն»ն է սիրել եւ յարգել նաեւ մեզմէ չեղողները»³¹: Եւ արդար ու իրավ է, որ ուրիշներ եւս, «եթէ ոչ սիրեն, առնուազն յարգեն մեր Եկեղեցին», ահա այն է խմբագրականի ակնկալութիւնը՝ «մեր ժողովուրդին յատուկ եղող երկայնամտութեամբ» համակված³²:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 359:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 365:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 365:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 369:

³¹ Նույն տեղում, էջ 370:

³² Տէն նույնը, էջ 370:

Երուսաղեմի հայոց պատրիարքության «Սիոն» պաշտոնական ամսագրի 1950 թ. դեկտեմբերյան համարում էլ լույս է տեսնում պատրիարքական տեղապահ Տ. Եղիշե վարդապետ Տերտերյանի ընդարձակ հոդվածը՝ «Ակամայ անդրադարձութիւնք Տ. Գրիգոր Պետրոս ԺԵ. Աղաճանեան կարտինալին իր հովուական թուղթերուն առիթով» խորագրով³³: Այս հոդվածը, նույն թվականին, նաեւ գրքույկի³⁴ ձեւով է տպագրվում:

Իր հրապարակախոսությունք Տ. Եղիշե վարդապետն անդրադառնում է կարդինալի 1947 թ. եւ 1950 թ. հովվական թղթերին՝ շատագովելով Հայոց Եկեղեցին, դավանանքն ու վարդապետությունը, ազգային նկարագիրն ու առաքելությունը, այլեւ՝ պաշտպանելով Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական ինքնիշխանությունն ու անկախությունը եւ «հրապարակ նետուած թիրիմացութեանց եւ շարամտութեանց դէմ անգամ մը եւս ուղիղը յայտարարել եւ սխալ կարծիքները ցրուել»³⁵:

Պատրիարքական տեղապահը դիմելով կարդինալ Աղաջանյանին՝ ի մասնավորի նշում է, որ նա պետք չունի Վատիկանը ներկայացնելու որպէս փրկության փարախ, քանի որ ««Պետրոսի վրայ» հիմնուած Եկեղեցին, դժբախտաբար, կորսնցուցած է քրիստոնէական Եկեղեցիներ առաջնորդելու իր հմայքն ու իրաւունքը, անոր համար որ ուրացած է ուրիշ Եկեղեցիներու իրաւունքը, անոր համար որ կ'ուզէ ծանրութեան կեդրոնը ըլլալ միս միսակ, անոր համար որ ոչ միայն կրօնական ըմբռնումները հաւատացեալներուն, այլ նաեւ խորհելու ազատութիւնը ուղեղներուն՝ Վատիկանի հակակշռին ներքեւ է դրած»³⁶: Եւ մերժելով կարդինալի կոչը՝ Հռոմի Եկեղեցուն միանալու եւ Հռոմի քահանայապետին հնազանդվելու, Տ. Եղիշե վարդապետը գրում է. «Մենք հպարտ ենք, Շնորհազարդ կարտինալ, ոչ միայն մեր ազգային Եկեղեցիով, որ Հայ Ժողովուրդին ամենամեծ ստեղծագործութիւնն է, դարերու ընթացքին մեր պատմական եւ քաղաքական կեանքի պայմաններու մէջ ձեւ ու կերպարանք ստացած, սնած, գործած եւ նահատակուած, իր ժողովուրդի հոգեւոր դէմքն ու Աւետարանէն ստացած ժառանգութիւնը պահպանելու համար, այլ նաեւ մեր Եկեղեցույ ազատամտութեամբ, որ Հռոմէական

³³ Տե՛ս «Սիոն», 1950, դեկտեմբեր, թիւ 12, էջ 336–354:

³⁴ Տե՛ս ԵՂԻՇԷ ՎՐԳ. ՏԷՐՏԵՐԵԱՆ, «Ակամայ անդրադարձութիւնք Տ. Գրիգոր Պետրոս ԺԵ. Աղաճանեան կարտինալին իր հովուական թուղթերուն առիթով», Երուսաղէմ, 1950:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 6:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 16:

Եկեղեցույ քարացած անշարժութեան դէմ... կատարեալ յառաջադիմութիւն մըն է»³⁷։

Վերստին դիմելով կարդինալին՝ Տ. Եղիշե վարդապետը հետեւյալ հարցադրումներն է կատարում. «...Հոռոմէական Եկեղեցույ Միութիւն, Հռոմայ Քահանայապետի գլխաւորութիւն եւ Պետրոսի առաքելապետութիւն։ Այսինքն թողո՞ւնք Աստուածայինը եւ ընդունինք մարդկայինը, թողո՞ւնք ազգայինը եւ ընդունինք օտարը, եւ ի՞նչ շահելու համար, ընդարձակելու համար Լիբանանի եւ Սիրիոյ մէջ Ձեր իշխանապետութիւնը թէ ոչ նոր ծիրանիներու եւ տիտղոսներու խոստումը, որուն ի հաշիւ կը գրէք Ձեր Հովուական թողութեը եւ կ'ընէք գուցէ այս հրաւէրը»³⁸։

Վերջապէս, սրտի անկեղծ ցավով Տ. Եղիշե վարդապետը նշում է, որ հայ կաթողիկ եղբայրները «հայութենէն եւ մեր Սուրբ Եկեղեցիէն բաժնուելով եղան ու կը մնան սրուած դաշոյններ Հռոմի ձեռքին մէջ, խոցոտելու մեր հազար անգամ պատռուած կողը եւ կտրատելու իրենց ցեղին ճիւղերը ճշմարիտ արմատէն – Հայաստանեայց Եկեղեցիէն»³⁹։ Մինչդեռ, որքան ցանկալի պիտի լիներ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եւ ողջ Հայոց Եկեղեցու համար, որ կարդինալ Աղաջանյանի ձեռքում ոչ թէ կտրատող ու բաժանող դանակ լիներ, այլ՝ «Ձեր ձեռքին մէջ ունենայիք Բարի Սամարացիին բուժիչ բալասանը, մեր հին եւ նոր վէրքերուն իբրեւ ձէթ ու գինի։ Բայց ի՞նչ ընէք, ապերախտ է աշխարհը, եւ ամէն մարդ պարտականութիւն մը ունի ստանձնած, իւրաքանչիւրը իր պատկանած Եկեղեցիի ոգիին ու պահանջներուն համաձայն»⁴⁰։

Տ. Եղիշե վարդապետն իր գրքույկն ավարտում է կոչով՝ ուղղված ի սփյուռս աշխարհի Հայաստանյայց Եկեղեցու զավակներին, հիշեցնելով, որ Հայ Եկեղեցին ցեղին խղճմտանքն է, սրբարանն է, գանձարանն է, հայոց փրկութեան տապանն է։ Այլեւ շեշտում է, որ «բոլոր անոնք որոնք մարդորսական ծուղակներով ազգին ծոցէն կը խլեն իր միամիտ ու յաճախ բարեմիտ զաւակները, զանոնք ապազգայնացման առաջնորդելու համար յետոյ, դաւաճաններ են, եւ թող վստահ ըլլան թէ իրենց վրայ կը հրաւիրեն Հայ ժողովուրդի դարաւոր արեան ու հաւատքի բողոքը, աւելին՝ արիւնա-

³⁷ Նույն տեղում, էջ 36–37։

³⁸ Նույն տեղում, էջ 38–39։

³⁹ Նույն տեղում, էջ 39։

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 39։

պատգամ անեծքը»⁴¹: Ուստի, ողջ հայոց ժողովրդին, արթուն եւ նախանձախնդիր Տ. Եղիշե վարդապետը, պատգամում է, որ զգուշանա «ոչ միայն ամէն կարգի գառնազգեստ գայլերէ եւ սրբազան գազաններէ, այլ նաեւ անոնց հետ գաղտնի խնամիացած մերազն միամիտներէն, որոնք հակառակ իրենց ներքին հաշիւներու յանձանձման եւ հեռաւոր յոյսերու ակնդէտ սպասման, կամայ եւ ակամայ մեր Եկեղեցւոյ նիւթական, ազգային եւ կրօնական ծառին է որ տապար կը զարնեն»⁴²:

1951 թ. կարդինալական վերոնշյալ Հովվական թղթին է անդրադառնում նաեւ «էջմիածին» ամսագիրը՝ «Կաթողիկ մարդորսները գործի են անցել» խմբագրականով⁴³. «Նկատի ունենալով, որ կաթողիկ կղերականները ի շարն են գործ դնում Ամենայն Հայոց Հայրապետի մեծահոգի եւ լայնախոհ վերաբերմունքը եւ շարունակում անարգել իրենց մոլորեցուցիչ պրոպագանդան, ուստի եւ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ Աղաշանյանի այդ «Հովվական թուղթ»ին»⁴⁴:

Ի դեպ, նշենք, որ ամսագրի խմբագրականը եւ Տ. Եղիշե վարդապետ Տերտերյանի հրապարակախոսական աշխատությունն ունեն որոշակի ընդհանրություն, իսկ որոշ արտահայտություններ էլ գրեթե նույնական կրկնությունն են Տ. Եղիշե վարդապետի համապատասխան խոսքերի:

Եւ այսպես՝ խմբագրականում տրվելով կարդինալական թղթի ամբողջական եւ դրանում արտահայտված մասնավոր մտքերի անհրաժեշտ վերլուծությունը եւ արծարծվելով որոշակի պատմական-եկեղեցաբանական հարցեր՝ արվում են հստակ ձեւակերպումներ, որոնք ներկայացնում են Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական դիրքորոշումը՝ պարզելով պատմական ճշմարտությունը, պաշտպանելով Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական ինքնիշխանությունն ու անկախությունը, դատապարտելով վատիկանյան ազդեցութեամբ հոգեւոր ոտնձգություններն ու հոգեորսությունները:

Խմբագրականում ի մասնավորի նշվում է, որ Հայոց Եկեղեցին, ինչպես վստահեցնում է Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, միշտ պատրաստ է եղել եւ այժմ էլ պատրաստ է «քրիստոնեական վեհ գաղափարների կենսագործման համար» համագործակցել բոլոր Եկեղեցիների հետ, սակայն Հռոմեակաթողիկ Եկեղեցին, Վատիկանի առաջնորդությամբ,

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 41:

⁴² Նույն տեղում, էջ 41:

⁴³ Տե՛ս «էջմիածին» ամսագիր, 1951, ապրիլ-հունիս, էջ 6-10:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 7:

«ոչ միայն համագործակցության քայլեր չի անում, այլև հարմար առիթ է փնտրում հայանուն իր Կարդինալի ձեռքով սուրը իր քույր Եկեղեցու կողմը խրելու համար...»⁴⁵: Ինչպես անցյալում, նույնպես եւ այժմ Վատիկանը շարունակում է իր նույն քաղաքականությունը՝ պառակտելով հայ հասարակությունը եւ անմիաբանություն հաստատելով ազգային հոգեւոր կյանքում տիրել ու հպատակեցնել հայ ժողովրդին: Մի քաղաքականություն, որն իր ժամանակին իրագործում էր նաեւ Հռոմեական կայսրությունը Հայոց տերության նկատմամբ. «Հայ կաթոլիկ համայնքի առաջացումը ինքնին մի ժահրոտ վերք է եղել բազմաշարժար հայ ժողովրդի մարմնի վրա: ...Հայ կաթոլիկ համայնքի կազմակերպումով իրականացավ Հայաստանի նկատմամբ թշնամական տրամադրված Հռոմեական կայսրության դարավոր իղձը, որի քաղաքականության նշանաբանն է եղել դարեր շարունակ՝ «Բաժանեա, զի տիրեսցես»»⁴⁶:

Խմբագրականում ի վերջո մատնացույց է արվում կարդինալական թղթի վերջնանպատակը, որը, հակառակ կրոնական տարազավորման, քաղաքական է. այն հրավեր է հայությունն իր աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումը փոփոխելու: Ուստի արդարացիորեն հարց է հնչեցվում՝ ուղղված կարդինալ Աղաջանյանին. «Մի հզոր երկրի (ԽՍՀՄ-ի. – Ա. Կ.) դեմ դուրս գալու եւ քաղաքական նոր խոստումներ տալու համար, Աղաջանյանը պիտի որ որոշ հաշիվներ ունենար: Մենք ուզում ենք իմանալ՝ ովքեր են այդ խոստումները տվողները, ինչո՞ւ Աղաջանյանը մանվածապատ է խոսում»⁴⁷: Եւ, սակայն, խմբագրականի հեղինակը համոզված է, որ «Կարդինալ Աղաջանյանի ձեռքը խառն է մեր ժողովրդի դեմ նյութվող մի ինչ որ սեւ դավի մեջ: Մենք չենք կասկածում նաեւ, որ դավադիր այդ շրջանն է Աղաջանյանին թելադրել՝ հանդես գալու մեծադրոգ իր խոստումներով»⁴⁸: Բայց որքան էլ հրապուրիչ լինեն այդ օտարաշունչ խոստումները կամ ահեղ սպառնալիքները՝ հայ ժողովուրդը, հավատարիմ իր բարոյական բարձր նկարագրին, միասնական կայքքարի իր Հայրենիքի եւ ազգային սրբությունների վրա արշավողների դեմ. «...Մեր սիրելի Հայրենիքին եւ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցուն վտանգ սպառնալու դեպքում, մեր բոլոր հայրենասեր մարդիկ, ո՛ր էլ գտնվելիս լինեն, ինչպիսի՛ քաղաքա-

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 7:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 8:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 10:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 10:

կան համոզմունք էլ որ դավանելու լինեն, անգամ հայրենասեր հայ կաթոլիկները, պիտի միանան եւ միասնական ձեւով պիտի պայքարեն մեր նվիրական Հայրենիքի ու հայրենի սրբությունների թշնամիների դեմ»⁴⁹:

Եւ իրապես Վատիկանի պաշտոնյա կարգինալ Աղաջանյանի «ձեռքը խառն» էր մի «դավի» մեջ, որը նյութում էր Արեւմուտքը՝ գլխավորութեամբ ԱՄՆ-ի: Այս առումով խոսուն փաստ է ներկայացնում ՀեՍՀ Միւնիստրների խորհրդին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Հ. Գրիգորյանն իր «հույժ գաղտնի» դրոշմագրով զեկուցագրում՝ ՀեՍՀ Միւնիստրների խորհրդի նախագահ Ս. Կ. Կարապետյանին ուղղված: Հ. Գրիգորյանը գրում է, որ վերջին տարիներին ամերիկա-անգլիական հետախուզութայնների հրահանգով գործող «դաշնակցական եւ հետադիմական կազմակերպութայնները կտրուկ աշխուժացրել են իրենց գործունեութայնը» ընդդեմ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եւ Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ Սփյուռքի եկեղեցական թեմերն ու համայնքները Մայր Աթոռից անջատելու իրենց վաղեմի ծրագիրը դարձյալ վեր հանելով: Զեկուցագրում Հ. Գրիգորյանը նաեւ գրում է, որ հակախորհրդային ուժերի կողմից ստեղծված այդ միջավայրում «կտրուկ ակտիվացրել է իր թշնամական գործունեութայնը» հատկապես Հռոմեակաթոլիկ Եկեղեցին՝ «ի դեմս Կարգինալ-կաթողիկոս Աղաջանյանի»: Վերջինս «լույս է ընծայել մի շարք «շրջաբերականներ» լի զրպարտական հերյուրանքներով ինչպես Խորհրդային Հայաստանի, այնպես էլ Էջմիածնի հասցեին: Իր վերջին «շրջաբերականում» նա խեղաթյուրելով պատմական փաստերը, ջանում է «ապացուցել», որ Հայ Եկեղեցին իր սկզբնավորման պահին կաթոլիկ է եղել, եւ կոչ է անում բոլոր հայերին վերադառնալ կաթոլիկութայն գիրկը: Նրա մի քանի հրատարակչական մարմինները օրըստօրե պրոպագանդում են այդ գաղափարը եւ փորձում են ամեն կերպ վարկաբեկել Էջմիածինն ու նրա օրգանները: Կարգինալ Աղաջանյանը գործնական քայլեր է ձեռնարկում՝ ուղղված Հայ Եկեղեցու եւ արտասահմանում առաջադիմական հայ կազմակերպութայնների թուլացմանը: Մասնավորապես նա վերջերս ուղեւորութայն է կատարել Ֆրանսիա, որտեղ հանդիպում է ունեցել արտաքին գործոց նախարար Շումանի հետ: Այդ հանդիպումից հետո Ֆրանսիայում հալածանքներ սկսվեցին թե Հայ Եկեղեցու եւ թե հայկական առաջադիմական կազմա-

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 10:

կերպույթյունների դեմ (թերթերի փակում եւ այլն): Այժմ նա պատրաստվում է նմանատիպ ուղեւորութեան դեպի Ամերիկա»⁵⁰:

Արդարեւ, վերոակնարկյալ գործընթացում ԱՄՆ-ի քաղաքականութեանը եւ Վատիկանի հակակոմունիստական կեցվածքը փոխլրացնող էին. առաջինը՝ ռազմական ու տնտեսական գործիքներով, երկրորդը՝ գաղափարական ու հոգեւոր ազդեցութեամբ. «22 мая 1947 г. “Доктрина Трумэна” вступила в силу. Конгресс, санкционируя вмешательство США во внутренние дела стран Ближнего Востока, одобрил поддержку Вашингтоном реакционных сил и режимов во всем мире, курс, поистине чреватый далеко идущими последствиям. Своей доктриной Трумэн добился того, что конгресс возложил на США одностороннее обязательство, не обеспечив себя ни союзниками, ни поддержкой ООН. В соответствии с этой доктриной правительство Трумэна, в частности, решило оказать военную помощь Франции в ее колониальной войне в Индокитае, что в конечном итоге привело к скандальной и позорной для Америки войне во Вьетнаме. В Греции и Турции Вашингтон преследовал военно-стратегические цели, и в их числе – укрепление позиций нефтяных монополий США на Ближнем Востоке. Но в общем большом плане “холодной войны” “доктрина Трумэна” представляла лишь предварительную, подготовительную операцию. Основным полем действий в этой войне Вашингтон в то время считал Западную Европу»⁵¹:

Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ համաշխարհային պատմագրութեան մեջ, ի տարբերութիւն խորհրդայինի, «Թրումենի դոկտրին»-ը տարամերժորեն համարվում է ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականութեան հիմնարար շրջադարձային պահերից մեկը, որով ձեւակերպվեց «զսպման» ռազմավարութիւնը⁵²՝ ուղղված խորհրդային պետութեան ազդեցութեան սահմանափակմանը, կանխելու կոմունիզմի տարածումը եւ ամրապնդելու ԱՄՆ-ի ազդեցութիւնը համաշխարհական մակարդակում: Հետազոտողները միա-

⁵⁰ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան (1938–1955 թթ.)», Գիրք 2., էջ 688, նաեւ՝ նույն տեղում, էջ 804–805:

⁵¹ Տե՛ս <http://www.coldwar.ru/bases/bases1.php>, նաեւ՝ В. А. Эйриян, «Международное измерение деятельности Русской Православной Церкви в 1945–1953 гг. в контексте внешней политики СССР», Москва, 2025, էջ 85–87, <http://mgimo.ru/upload/diss/2025/ejriyan-diss.pdf>:

⁵² Տե՛ս Matthew Namee, “Ousting the Ecumenical Patriarch: the removal of Maximos V according to CIA records”, December 11, 2019, <https://www.orthodoxhistory.org/2019/12/11/ousting-the-ecumenical-patriarch/>:

Ժամանակ ընդգծում են, որ «Թրումենի դոկտրին»-ը համագրում էր անվտանգության եւ տնտեսական զարգացման գործիքները՝ ձեւավորելով հետպատերազմյան միջազգային հարաբերությունների նոր մոդել: Միով բանիվ՝ նման երկակի գնահատականը վկայում է, որ «Թրումենի դոկտրին»-ը տարբեր գաղափարական համակարգերում ընկալվել է ոչ միայն որպես արտաքին քաղաքականության գործիք, այլեւ որպես սառը պատերազմի գաղափարական հակադրության կարեւոր բաղադրիչ: Միանշանակ է, որ «Թրումենի դոկտրին»-ը չի ծառայել, եւ նման «դոկտրին»-ները երբեք էլ չեն ծառայելու Հայոց պետական եւ ազգային-եկեղեցական գերագույն շահերին:

1951 թ. Անթիլիասում լույս է տեսնում նաեւ Դպրեվանքի տեսուչ Տ. Դերենիկ եպիսկոպոս Փոլադյանի գրքուկը՝ «Թուղթ հերքման» խորագրով⁵³՝ որպես պատասխան կարգինալ Աղաջանյանի 1950 թ. հովվական թղթի:

Շարունակությունը հաջորդիվ

⁵³ Տե՛ս «Թուղթ հերքման. պատասխան կարգինալ Աղաճանեանի “Հովուական թուղթ”-ի», գրեց՝ Դերենիկ եպիսկոպոս, 1951, Անթիլիաս-Լիբանան:

